

Dr. František Hanzlík, CSc.

Soumrak nad demokracií

(Činnost vojenského obranného zpravodajství v Československu v letech 1945 - 48.)

Vývoj v osvobozené republice do únorových událostí roku 1948 byl v minulosti a je stále středem pozornosti nejen historiků. Ještě dnes se snaží historikové, politologové, publicisté, ale i první aktéři událostí té doby, kteří se ocitli na straně poražených, najít odpověď na mnohé otázky. Například: Bylo vítězství KSČ v únoru 1948 nevyhnutelné? Kde hledat příčiny toho, že převzetí moci komunisty proběhlo téměř bez odporu demokratických sil? Bylo reálné použít na obranu demokracie armádu? Na mnohé otázky může dát odpověď studium a analýza archivních pramenů. Důsledky skutečnosti, že se KSČ podařilo v poválečném období ovládnout ministerstvo vnitra a jemu podřízené složky, jsou známy. Z důvodů přísného utajování informací o činnosti vojenského obranného zpravodajství (dále OBZ) a nemožnosti studia archivních pramenů před rokem 1989 zůstávala činnost této instituce v uvedeném období pro veřejnost tabu. Studium archivních pramenů ukazuje, že OBZ sehrálo mimořádnou úlohu na cestě KSČ k moci.

* * *

Vojenské obranné zpravodajství (OBZ) vzniklo u 1. čs. armádního sboru v lednu 1945 na žádost člena vojenské rady 4. ukrajinského frontu gen. Mechlise. Do jeho čela byl postaven, rovněž na přání sovětské strany, tehdy npor. Bedřich Reicin. Jak B. Reicin, tak i npor. JUDr. Karel Vaš, kteří stáli u zrodu této organizace, byli absolventy sovětských zpravodajských škol a OBZ se tak od počátku stalo nástrojem k prosazování sovětských zájmů, a to nejen v armádě. Domnívám se, že hlavním důvodem zájmu sovětského velení na vybudování OBZ u 1. čs. armádního sboru v SSSR byla snaha vytvořit určitou protiváhu zpravodajské služby pod vedením gen. Františka Moravce. Jedním z důvodů byla zřejmě i skutečnost, že gen. Moravec v létě 1944 otevřeně odmítl sovětskou nabídku na spolupráci proti západním mocnostem. Nově konstituované vojenské obranné zpravodajství se stalo na rozdíl od stávající zpravodajské služby, v níž neměli komunisté žádné zastoupení ani vliv, jednoznačně jejich doménou.

Dne 6. března 1945 Reicin v dopise K. Gottwaldovi před moskevskými jednáními navrhuje na místo ministra obrany gen. L. Svobodu. Především pro jeho kladný poměr k SSSR a přijatelnost pro Slováky. Na funkci hlavního velitele navrhoval gen. B. Bočka. Zároveň se postavil proti jmenování gen. Klapálka do funkce velitele sboru. O jeho názorech svědčí věta z uvedeného dopisu: „ostatní kandidáti jsou buď reakcionáři, nebo nic neumějí, ale většinou obojí“.

Z archivních pramenů k moskevským jednáním je zřejmé, že ještě 10. března chyběla v návrhu vládního programu pasáž o armádě. Tuto otázku projednal K. Gottwald s gen.

Svobodou. Zároveň byla mezi nimi učiněna dohoda - „vésti společný boj za odstranění nynějšího reakčního a antisovětského vedení (gen. S. Ingr a jeho klika), za prosazení vedení demokratického a poctivě prosovětského“.

K naplnění výše uvedené dohody obsahoval vládní program v původním návrhu pasáž o tom, že OBZ bude provádět očistu důstojnického sboru po osvobození. Ta byla na návrh B. Laušmana z programu vypuštěna. I přesto následující události ukázaly, že výše zmíněná dohoda mezi K. Gottwaldem a L. Svobodou byla důsledně dodržována. Již v dubnu 1945 byly z důležitých míst armády odstraněni představitelé odboje na Západě, generálové S. Ingr, F. Moravec a další. Naopak na významná místa náčelníka Hlavní správy OBZ (HS OBZ) a Hlavní správy výchovy a osvěty (HSVO) byli jmenováni komunisté - kpt. Bedřich Reicin a mjr. JUDr. Jaroslav Procházka. U obou institucí drtivou část jejich příslušníků tvořili důstojníci - členové KSČ.

OBZ ještě za války budovalo vlastní strukturu a připravovalo podmínky pro činnost po osvobození. Již v průběhu války bylo jedním z jeho hlavních úkolů pátrání po archivech gestapa, německých zpravodajských služeb i dalších okupačních úřadů. Do rukou OBZ, B. Reicina i samotné KSČ se tak dostávaly informace, které komunisté využívali v boji o moc v celém následujícím období. OBZ se tak již před skončením války stalo významným nástrojem v prosazování vlivu KSČ v armádě.

Podle vyjádření generála L. Svobody byl B. Reicin pověřen sestavením prověřovacích komisí. Členem každé komise musel být jeden příslušník OBZ a členem komise MNO, která prověřovala generály a důstojníky generálního štábu, byl sám Reicin. Na HS OBZ byly uloženy osobní doklady všech důstojníků. Obranné zpravodajství se již od roku 1945 podílelo významnou měrou na rozhodování o obsazení všech významnějších míst v armádě. Obsazování rozhodujících funkcí bylo prováděno na doporučení gen. Bočka a B. Reicina. Nebezpečí vyplývající z působení OBZ si uvědomoval i prezident E. Beneš. V průběhu let 1945 - 1949 několikrát žádal ministra i náčelníka hlavního štábu o odstranění B. Reicina a 5. oddělení (OBZ) z hlavního štábu vůbec. Gen. Svoboda i Boček byli kategoricky proti.

Rozšíření působnosti OBZ

Dnem 1. ledna 1946 vstoupila v platnost nová organizační struktura OBZ u vojenských oblastí a jim podřízených složek. Ve své podstatě znamenala další rozšíření působnosti této složky.

Mimo jiné k vybraným úkolům OBZ patřilo:

- *sledování činnosti politických stran, národních výborů a vedoucích osobností politického a veřejného života, jejich vztah k armádě, styky se zahraničím, poměr k vládnímu programu, jejich výroky atd.,*
- *evidence a sledování osob protidemokratického smýšlení s ohledem na potřeby armády a brannosti státu,*
- *sledování spolků, skupin a osob, které šířením protidemokratických ideologií podlamují veřejnou morálku a kázeň,*
- *sledování nálad a reakcí obyvatelstva na různé zásahy a změny rázu sociálního, hospodářského, politického a zahraničněpolitického s ohledem na potřeby armády a brannosti státu,*
- *sledování místního a periodického tisku,*

- *vedení osobních spisů všech gážistů a jejich doplňování výsledky agenturní činnosti a výsledky vyšetřování atd.*

Zvláštní kapitolou v činnosti OBZ byla zpravodajská ochrana zestátněných podniků na základě dohody mezi MNO, Ústřední radou odborů, ústředím svazu průmyslu a ministerstvem průmyslu ze dne 13. prosince 1945. Důstojníci OBZ vykonávali funkce bezpečnostních referentů, byli nezávislí na řediteli podniku a podřízeni vyšším stupňům OBZ. V jejich pravomoci bylo přezkušovat politické a národní spolehlivosti technických a odborných vedoucích osob průmyslových podniků a organizací, kontrola obchodního styku podniků uvnitř i vně státu a kontrola dosazování vedoucích činitelů v průmyslových organizacích. K plnění uvedených úkolů vytvářeli síť důvěrníků, agentů a informátorů.

Do konce roku 1947 byly ve všech zestátněných průmyslových závodech a podnicích vybudovány rozsáhlé agenturní sítě, podle terminologie OBZ tzv. neoficiální struktura bezpečnostní služby. O jejich rozsahu a působení svědčí písemné protokoly z května a června roku 1948, na základě nichž byly agenturní sítě včetně seznamů podezřelých osob a jejich charakteristik v průmyslových podnicích (mimo zbrojní výroby) předávány obranným zpravodajstvím do kompetence StB. Na počátku roku 1948 a v průběhu únorových událostí byla „neoficiální struktura“ bezpečnostní služby v průmyslových podnicích využívána mimo jiné také k organizování různých akcí a veřejných vystoupení pracujících na podporu politiky KSČ proti „reakci“.

Agenturní síť i proti demokraticky smýšlejícím důstojníkům

Již ve směrnicích pro činnost OBZ z 16. června 1945 byl hlavní důraz položen na vytváření agenturních sítí v armádě.

Jednalo se o síť agentů, důvěrníků a informátorů z řad mužstva, poddůstojníků a rotmistrů. Podle uvedených směrnic měly být formovány především v jednotkách, mezi štábními pracovníky, mezi pracovníky operačního oddělení, spojaři, radisty, šifranty, pracovníky pošt a zvláště v okolí velitelů všech stupňů.

Důraz byl položen také na práci tzv. agentů - provokatérů. Ve směrnicích se přímo říká: „Pomocí takového agenta - provokatéra vyprovokujte a usvědčujte nepřátelské zpravodajské agenty nebo osoby, které jsou pro nás nepohodlné nebo škodlivé.“

Povinnost každého důstojníka OBZ vybudovat bezpodmínečně v prostoru svého působení agenturní síť byla zdůrazňována nadřazenými stupni OBZ neustále při každé příležitosti. Za nesplnění tohoto základního úkolu byli důstojníci OBZ postihováni od ústního pokárání přes peněžité tresty až po odvolání z funkce. Tvrdé postihy byly následkem např. neodhalení příprav na úlet pilotů i s letadly na Západ apod. Jako důvod postihu se uvádělo - *odpovědným důstojníkem OBZ nebyla vytvořena agenturní síť schopná odhalit přípravy k únosu letadla.*

V průběhu roku 1946 bylo úsilí OBZ v armádě zaměřeno na provádění zpravodajského dozoru nad všemi důstojníky a zvláště nad důstojníky vyšších hodností. Sledování důstojníků byli rozděleni do několika kategorií:

1. Důstojníci nepřevzatí do armády pro činnost v období 2. světové války.
2. Důstojníci, kteří byli přijati podle §13 zákona č. 72/46 Sb.
3. Příslušníci zahraničních armád západních, zvláště ti, kteří měli za manželky Angličanky, Američanky a Němky, se zvláštním zaměřením na ty, kteří projevovali záporný postoj ke KVP.

4. Důstojníci z povolání ze Západu, kteří udržovali přátelské styky s osobami z Anglie a Ameriky.

Hlavní pozornost věnovalo OBZ důstojníkům uvedeným pod bodem 3 a 4. U nich byla prováděna kontrola korespondence s cizinou, sledovány osoby, se kterými se stýkali, jejich smýšlení, výroky, styky jejich manželek, kluby, které navštěvovali atd.

V organizační struktuře OBZ vojenských oblastí byla od 1. 1. 1946 zřízena oddělení s číslováním 1. - 5., každé složené z několika referátů. Číslem 2. s názvem *pátrací* a referáty A, B, C, D bylo označeno oddělení se zaměřením na zpravodajskou činnost v zahraničí. O něco později byly u pátracích oddělení vytvořeny ještě referáty 2. E. V jejich kompetenci bylo sledování výše uvedených kategorií důstojníků a všech důstojníků, propuštěných z jakýchkoliv důvodů z armády. Vojenské obranné zpravodajství ve spolupráci s StB připravovalo seznamy těch, vůči nimž měla být provedena „opatření“ v případě ozbrojeného střetnutí o uchopení politické moci. Svědčí o tom i poznámky uvedené u seznamů důstojníků, propuštěných ještě před únorem 1948. OBZ připravovalo také seznamy důstojníků, kteří byli „propuštěni“ z armády v průběhu únorových událostí a bezprostředně po nich. Poznámky typu - „nadbíhá kapitálu a usiluje o návrat starých časů“, „typický a nenapravitelný reakcionář“ nebo „anglofil, který se zastává západního imperialismu“, „ještě nyní, po vládní krizi, nadává na SSSR“ mohou dnes vyvolat úsměv na tváři. V roce 1948 a v následujícím období však znamenaly mnohé osobní tragédie, končící odsouzením důstojníků k mnohaletému žaláři, nebo dokonce k trestu smrti.

Proti nekomunistickým politickým stranám

Vojenské obranné zpravodajství mělo také značný podíl na vybudování agenturních sítí v nekomunistických politických stranách, především ve straně národněsocialistické. Nezávisle na nich byly vytvářeny v těchto stranách také agenturní sítě po linii politického zpravodajství i sítě informátorů z řad členů komunistické strany. Na schůzích krajských sekretariátů KSČ v Praze 1. března 1948 za účasti K. Gottwalda, kde byl hodnocen mimo jiné i průběh únorových událostí, bylo konstatováno, že spolupráce s bezpečnostními orgány byla všude bezvadná. Zároveň mnozí krajsí tajemníci vyslovili podiv nad tím, že při prohlídkách kartoték národněsocialistické strany bylo v mnohých případech zjištěno dvojí členství - v KSČ i ve straně národněsocialistické.

Vedle výše uvedeného působení OBZ proti nekomunistickým politickým stranám pracovaly při ÚV KSČ také Komise pro evidenci demokratických sil v ostatních politických stranách, které shromažďovaly a vyhodnocovaly zprávy informátorů a pořizovaly kartotéky s adresami a charakteristikami levicových elementů i tzv. reakčních živlů. K získávání dalších informací a k ovlivňování členů ostatních politických stran využívaly komunistů - poslanců parlamentu, členů vlády i komunistů pracujících v dalších institucích. Například spojením s levicovými poslanci národněsocialistické strany v parlamentu byl pověřen Čepička a Grégr.

Pomocí agenturních sítí získávalo OBZ informace, které spolu s informacemi získanými jiným způsobem umožňovaly vedení KSČ vypracovat reálnou linii a souhrn opatření pro případ rozhodujícího střetu o politickou moc. Archivní a evidenční oddělení ÚV KSČ mělo k dispozici kartotéky osob (včetně členů jiných stran a bezpartijních) pracujících na vedoucích místech ministerstva vnitra a jemu podřízených složkách, v armádě, ve Svazu

brannosti, v Československé obci legionářské, Sokole, Sdružení partyzánů a dokonce i v pražském požární sboru. Kartotéky obsahovaly adresy, charakteristiky osob a posouzení možnosti či nemožnosti jejich využití ve prospěch KSČ. K doplnění kartoték a informací o jednotlivých osobách byly dokonce v průběhu roku 1947 organizovány vedením KSČ dobrovolné pracovní brigády komunistů, pracujících v uvedených institucích.

V druhé polovině roku 1947 mělo vedení KSČ k dispozici nejen přehled o personálním obsazení všech vedoucích funkcí v ostatních stranách, ale průběžně také přesné informace o jednáních jejich orgánů a komisí. OBZ v průběhu let 1945 - 1948 předkládalo mnohdy přímo K. Gottwaldovi informace o všech jednáních branné komise národněsocialistické strany (první již 9. prosince 1945, jedny z posledních 20. a 27. ledna 1948). Již v průběhu roku 1946 se OBZ podařilo několikrát získat dokumenty s přesnými texty budoucích vystoupení poslanců národněsocialistické strany (G. Loubala a A. Bartoše) v branném výboru parlamentu i jiné dokumenty. B. Reicin měl k dispozici také přesné informace o jakýchkoli jednání prezidenta republiky, ministra národní obrany i dalších osobností, které se týkaly obsazení významných funkcí v armádě i řešení dalších otázek.

O možnostech OBZ a dalších bezpečnostních složek ovládaných KSČ svědčí i agenturní zprávy, které byly předloženy Gottwaldovi v průběhu měsíce prosince 1947. Obsahují mimo jiné informace o tajné schůzi předsednictva sociálnědemokratické strany v Jevanech dne 9. prosince a dokonce i informace o tajném jednání K. Gottwalda, V. Noska, Z. Fierlingera a A. Zápotockého. Nad obsahem zprávy z tajného jednání K. Gottwalda vyjádřil podiv i odbor pro politické zpravodajství ministerstva vnitra.

Výsadní postavení OBZ

Z vojenského obranného zpravodajství se v průběhu let 1945 - 1948 stala organizace, která byla fakticky nadřazena ostatním bezpečnostním složkám. Je nepochybné, že OBZ plnilo již od roku 1945 úkoly také ve prospěch sovětských zpravodajských služeb. Vedle dalších faktů o tom svědčí i případ zavraždění důstojníka OBZ por. Šindeláře a jeho řidiče 3. července 1945 u Šluknova. Zvláštností celého případu byla skutečnost, že zavraždění plnili úkoly v uniformách příslušníků Rudé armády a že veškeré vyšetřování případu převzala okamžitě NKVD.

Zajímavý je z tohoto pohledu i diametrálně odlišný přístup vedení KSČ k OBZ a ostatním bezpečnostním složkám. Z archivních materiálů ÚV KSČ je zřejmé, že se vedení KSČ snažilo intenzivně ovlivňovat především Odbor pro politické zpravodajství MV, StB, Zemské odbory bezpečnosti a hierarchii bezpečnostních referentů. A to od organizační struktury přes personální složení až po zpracování dokumentů pro jejich činnost. Reicinovo OBZ mělo svým způsobem výsadní postavení, které podle mého soudu vyplývalo především z charakteru a obsahu informací, které OBZ získalo analýzou archivů (gestapem počínaje a archivy všech složek okupační správy konče) a z působení agenturních sítí. Růst vlivu OBZ a osobní moci B. Reicina byl dán také neustále se rozšiřujícím obsahem a rozsahem činnosti této organizace. Dokladem narůstající osobní moci B. Reicina a celého obranného zpravodajství je i skutečnost, že ze strany ministerstva vnitra, národní obrany, ale i ÚV KSČ byly akceptovány všechny požadavky, v nichž si fakticky vynucoval jednostrannou spolupráci s ostatními bezpečnostními složkami a dokonce i s finanční stáží.

V průběhu let 1946 a 1947 byly u vojenských oblastí organizovány dvouměsíční kurzy pro aspiranty, kteří podepsali několikaletý (nejméně 3 roky) závazek spolupráce s OBZ. Po

ukončení vojenské prezenční služby byli potom používáni k vytváření agenturních sítí v civilním sektoru, případně ke sledování důstojníků propuštěných z jakýchkoliv důvodů z armády. Pro potřeby OBZ bylo tímto způsobem vyškoleno více než 400 osob.

Podíl na přípravě února

Bezpečnostní složky se na přelomu let 1947 - 1948 intenzivně podílely na přípravě plánů pro uchopení moci komunistickou stranou včetně alternativy ozbrojeného střetnutí. Významnou měrou se také podílely na přípravě „očisty“ SNB a armády, která byla provedena v průběhu únorových událostí na základě rozhodnutí akčních výborů NF. Ovládnutí ministerstva vnitra, jeho bezpečnostních složek, ale i OBZ komunistickou stranou bylo bezesporu jedním z důležitých faktorů, jenž jí umožnil převzetí moci zdánlivě pokojnou a legální cestou v únoru roku 1948. Domnívám se, že vedení KSČ v průběhu únorových událostí zdaleka nevyužilo a ani nebylo nuceno využít všech možností, které jí ovládnutí bezpečnostních složek dávalo.

Ohledně ostatních politických stran si komunisté s demokratičností a zákonností používaných metod a prostředků v boji za uchopení politické moci příliš hlavy nelámali. Jednoznačně o tom svědčí i obsah dokumentů, ve kterých jsou uvedeny úkoly bezpečnostních složek a metody jejich činnosti. Mostecký případ a krčmaňská aféra, spojená s pokusem o atentát na některé ministry, což bylo výsledkem činnosti tzv. agentů - provokatérů, jsou toho dalším dokladem.

Pro komunisty bylo rozhodující dosažení konečného cíle, za který uchopení politické moci zcela jistě považovali. Mám za to, že na přelomu let 1947 - 1948 nebyla již z pohledu KSČ na pořadu dne otázka uchopení politické moci či nikoliv, ale především otázka - kdy a za jakých okolností.

Úvahy o možnosti použití armády k zabránění převzetí moci komunistickou stranou, prezentované některými autory a pamětníky únorových událostí v poslední době, se ve světle dalších poznatků, vyplývajících ze studia archivních pramenů, dostávají stále více do polohy pouhých spekulací a zbožných přání.

Použité prameny:

- Vojenský historický archiv Praha: MNO - politický kabinet, státní tajemník 1945 - 1948.
- Archiv ministerstva vnitra: fondy - výnosy ministerstva vnitra 1945 - 1948, očista armády.
- Státní ústřední archiv: fond - Klement Gottwald.